

с преступностью / 2-е изд. испр. и доп. – М., 2005. 5. Ярмиш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2003. 6. Горяинов К. К. Криминологическая обстановка (методологические аспекты). – М., 1991. 7. Грохольський В. Л. Організаційно-правові засади управління спеціальними підрозділами МВС України по боротьбі з організованою злочинністю: Монографія. – Х., 2003. 8. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: Монография. – Х., 2003. 9. Аврутин Ю. Е., Зубов И. Н. Органы внутренних дел в государственном механизме Российской Федерации (государственно-правовые и социальные вопросы функционирования и перспектив развития): Монография. – СПб., 1998.

Надійшла до редакції 22.05.08

О. М. Храмцов

ПСИХІЧНЕ НАСИЛЬСТВО В ОКРЕМИХ СКЛАДАХ ЗЛОЧИНІВ (ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ)

Психічне насильство є самостійним способом вчинення злочинів. У свою чергу, воно має безліч проявів, які характеризують суспільно небезпечне діяння та його наслідки. Окремі з цих проявів неоднозначно трактуються теорією та практикою застосування кримінального права. Одними з таких категорій є: «напад», «тероризування», «психічні страждання» (вони характеризують злочини, що передбачені ст.ст. 126, 127, 187, 257 та іншими). Ця проблема розглядалася такими вченими, як М. І. Мельник, М. І. Хавронюк, В. В. Іванова, В. О. Владимиров та іншими. Але разом з тим немає єдності думок стосовно співвідношення понять «напад» та «психічне насильство»; термін «тероризування», який застосовується в окремих складах злочинів, не містить взагалі ознак дій, які відносяться до терористичних; неоднозначним є в науці кримінального права поняття «психічні страждання» як суспільно небезпечні наслідки злочину. Метою даної роботи є визначення ознак цих кримінально-правових категорій, внесення з урахуванням цього змін у відповідні кримінально-правові норми.

В теорії кримінального права не вироблено єдиного поняття такого суспільно небезпечного діяння, як «напад». Воно характеризує об'єктивну сторону таких злочинів, як розбій (ст. 187 КК), бандитизм (ст. 257 КК), напад на службові та житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист (ч. 1 ст. 444 КК). Слід погодитися з тією позицією, що в науці здійснюється змішування понять «напад» та «насильство». І це не випадково. Угледіти якунебудь різницю між цими поняттями, з точки зору їх юридичної значущості, практично неможливо [1, с. 14]. «Під нападом розуміються як раптові для потерпілого агресивні (відкриті або приховані) дії винного, які поєднані з насильством або погрозою заподіяння насильства, так і вчинення дій, які створюють обстановку небезпечного стану, що пов'язані із застосуванням насильства або коли має місце реальна загроза застосування такого насильства

[2, с. 260, 408]. М. І. Мельник та М. І. Хавронюк під нападом розуміють раптову, несподівану для потерпілого, короткочасну агресивну, насильницьку дію. Напад, на їх думку, може бути як відкритий, так і таємний і органічно пов'язаний з фізичним або психічним насильством, яке має так званий інструментальний характер [3, с. 463]. В. В. Іванова вважає, що напад може виражатися в трьох формах: фізичному насильстві, психічному насильстві (в реальній та безпосередній погрозі) та небезпеці (суб'єктивній та об'єктивній готовності) негайного насильства [4, с. 53]. Тобто вчена вважає психічне насильство однією з форм нападу. А. Ж. Карінбеков вважає, що напад без насильства неможливий, бо якщо при нападі на громадян не застосовується фізичне насильство, то напад перетворюється у форму психічного насильства до потерпілого [5, с. 13]. Тобто вчений фактично виключає психічне насильство як ознаку нападу.

На співвідношення нападу та насильства, яке є небезпечним для життя та здоров'я, вказує і В. О. Владимиров. Він вважає, що напад – це активна, раптова дія, яка створює небезпеку негайного та безпосереднього застосування насильства над особою потерпілого, небезпечного для його життя та здоров'я [6, с. 23]. З цього визначення виходить, що напад може здійснюватись до застосування насильства і є самостійним елементом складу злочину.

Судова практика під нападом озброєної банди розуміє дії, які спрямовані на досягнення злочинного результату шляхом застосування насильства до потерпілого чи створення загрози його застосування. Такий напад визнається здійсненим і в тих випадках, коли члени банди не застосовували зброї, яка перебувала в їх розпорядженні [7, с. 645].

На нашу думку, категорії «напад» та «насильство» не є однорідними. Напад є поняттям більш широким, ніж насильство. Фізичне та психічне насильство є лише простими діями, які разом з іншими створюють напад. Фізичний вплив, слова, жести є лише діями, які в своєму комплексі створюють суспільно небезпечне діяння, яке називається нападом. Автор вважає, що напад неможливий без застосування до потерпілого фізичного або психічного насильства, або першого і другого одночасно. Вони є складовою частиною цього суспільно небезпечного діяння.

Іншим суперечливим поняттям, яке викликає в теорії та практиці певні складнощі, є поняття «тероризування» як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 392 КК України, – «Дії, що дезорганізують роботу виправних установ». Під тероризуванням засуджених розуміється застосування до них фізичного насильства або погрози його застосування з метою примусити їх відмовитись від сумлінного ставлення до праці, додержання правил режиму, а також вчинення таких дій з помсти за

виконання громадських обов'язків зі зміцнення дисципліни і порядку у виправній установі. Тероризуванням вважається також глумління і знущання над засудженими з метою їх залякування і перешкоджання відбуванню кримінального покарання. Фактично під «тероризуванням» розуміється або фізичне або психічне насильство. Особливостями його є лише те, що воно вчиняється відносно певної категорії потерпілих – засуджених до позбавлення волі і має спеціальну мету – помсту, залякування, примушування до невиконання своїх обов'язків засуджених. Чи потрібен цей термін взагалі? На нашу думку, ні. Зміст цього терміна не має ніякого відношення до тероризму. Ці дії об'єктивно і суб'єктивно інші. Слід відмовитись від його використання. На наш погляд, ст. 392 КК України слід викласти в наступній редакції:

Стаття 392. Дії, що дезорганізують роботу виправних установ

1. Погроза застосування насильства відносно співробітників місця позбавлення волі або місця тримання під вартою, а також по відношенню до засудженого з метою перешкоджання його виправленню або з помсти за виконання ним свого громадського обов'язку, –

карається...

2. Застосування насильства, яке не є небезпечним для життя та здоров'я, до осіб, які вказані в частині першій цієї статті, – карається...

3. Застосування насильства, яке є небезпечним для життя та здоров'я до осіб, які вказані в частині першій цієї статті, – карається...

4. Організація з метою перешкоджання виправленню організованої групи або активна участь у такій групі, вчинена особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі чи у виді обмеження волі, –

карається...

Наслідками деяких злочинів закон визначає психічні страждання (моральні страждання). Так, ст. 127 КК України передбачає відповідальність за катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, які суперечать їх волі. В науці немає єдності думок стосовно визначення поняття психічного (морального) страждання.

Психічні страждання можуть виступати наслідками як психічного, так і фізичного насильства та являють собою переживання або психічну напругу високого ступеня. Вони разом із фізичними стражданнями характеризують особливу жорстокість по відношенню до потерпілого. В КК України, наприклад, у ст.ст. 121, 127, психічні страждання виступають як наслідки заподіяння фі-

зичних страждань та фізичного болю, а не як самостійні наслідки впливу на психіку іншої людини. Але в науці кримінального права висловлюються й інші точки зору. Так, Е. Ф. Побегайло та В. П. Ревін вважають, що мордування – це не лише фізичне насильство, яке вчиняється систематично або пов'язане з тривалим спричиненням фізичних страждань. Психічне насильство є іноді більш небезпечним, ніж насильство фізичне. І тому саме єдність фізичного та психічного насильства найбільш повно характеризує єдність мордування, його суспільну безпеку [8, с. 25].

І. А. Петін, у свою чергу, вказує на те, що КК РФ (як, до речі, і КК України) не передбачено відповідальності за насильство, спрямоване на заподіяння тільки психічних страждань потерпілому. На його думку, відкритим залишається і питання про можливість вчинення мордування у вигляді спричинення психічних страждань за допомогою психічного насильства. Мордування психічним насильством може завдати більш нестерпні та витончені страждання. Однак на практиці відмовляють у порушенні кримінальної справи за фактами погроз різноманітного характеру, не зважаючи на те, що вони можуть спричинити потерпілому внаслідок особливої значущості для нього, наприклад, погрози позбавлення жилого приміщення. Він вважає, що з метою уточнення складу мордування є доцільним доповнити диспозицію ознакою «інших погроз» [9, с. 60–61]. Слід зазначити, що психічні страждання, як, до речі, і фізичні, є оціночними поняттями.

Р. Д. Шарапов вважає, що поняття психічних страждань передбачає чисто моральний біль, моральну шкоду, які заподіюються психогенними факторами (систематичне знування, образи, погрози), які впливають на психіку [10, с. 121].

Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень під мордуванням розуміють дії, що полягають у багаторазовому або тривалому спричиненні болю: щипання, шмагання, нанесення численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостро колючими предметами, вплив термічних факторів та інші аналогічні дії [11, с. 5]. Таким чином, під мордуванням мається на увазі саме фізичний вплив на організм людини за допомогою різноманітних факторів. Це стосується і катування. При вчиненні цих злочинів певними проявами фізичного насильства спричиняється не тільки фізичний біль, а й особливі психічні страждання, які можуть бути у вигляді знування, приниження, стресу, почуття жаху. Вони можуть принизити особу, зламати її морально. Іноді особа може разом з фізичною зазнати істотної психічної моральної шкоди. Але ці наслідки є наслідками фізичного насильства. Що ж стосується мордування за допомогою різноманітних образ, погроз, то ці дії, на наш погляд, слід кваліфікувати за окремими статтями про злочини проти особи, а не морду-

вання і не катування. У випадках спричинення психічної травми (іноді набагато істотнішої, ніж фізична) слід урахувувати це при призначенні покарання. Встановлення ж відповідальності за мордування психічними засобами ускладнюють кваліфікацію, тому що є оціночними поняттям, яке має значну кількість істотних невізначених ознак. Виникають складнощі у встановленні причинного зв'язку між такого роду суспільно небезпечними діяннями і наслідками у вигляді психічних страждань.

Досліджуючи проблему окремих проявів злочинного психічного насильства, автор робить наступні висновки:

1. Поняття «напад» та «насильство» не є однорідними. Напад є поняттям більш широким, ніж насильство. Фізичне та психічне насильство є лише простими діями, які разом з іншими створюють напад. Фізичний вплив, слова, жести є діями, які в своєму комплексі створюють суспільно небезпечне діяння, яке називається «напад». Він неможливий без застосування до потерпілого фізичного або психічного насильства, або першого і другого одночасно.

2. Потребує змін ст. 392 КК України. Слід відмовитись від застосування в ній терміна «тероризування». Фактично під «тероризуванням» розуміється або фізичне або психічне насильство. Особливостями його є лише те, що воно вчиняється відносно певної категорії потерпілих – засуджених до позбавлення волі і має спеціальну мету – помсту, залякування, примушування до невиконання своїх обов'язків засуджених. Зміст цього терміна не має ніякого відношення до тероризму. Ці дії і об'єктивно і суб'єктивно інші. В роботі пропонується нова редакція цієї статті.

3. Автор виступає проти встановлення кримінальної відповідальності за мордування лише психічними засобами. В цих випадках дії осіб слід кваліфікувати за окремими статтями про злочини проти особи, а не як мордування і не катування (ст. ст. 126, 127 КК України). У випадках спричинення психічної травми (іноді набагато істотнішої, ніж фізична) під час мордування та катування слід урахувувати це при призначенні покарання.

В подальшому автором плануються дослідження й інших злочинів, в яких психічне насильство як самостійна суспільно небезпечна дія або як складова частина іншої більш складної дії створює об'єктивну сторону складу злочину.

Список літератури: 1. Кригер Г. Л. Ответственность за разбой. – М.: Юридическая литература. -1968. – 104 с. 2. Уголовное право. Особенная часть / Под ред. Ветрова Н. И., Ляпунова Ю. И. – М.:Норма-Инфра-М,1998. – 342с. 3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2001. – 1104с. 4. Иванова В. В. Преступное насилие. – М.: ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002. – 83с.; 5. Каринбеков А. Ж. Уголовно-правовые и специально-профилактические меры борьбы с бандитизмом (по материалам Кыргызской Республики): Автореф. канд. юрид. наук. – М., 1999. – 21с. 6. Владимиров В. А. Борьба с посягательствами на личную собственность по советскому уголовному праву: Автореф. канд. юрид. наук. – М., 1967. – 19 с. 7. Постановка Пленуму Верховного

Суду України №13 від 23.12.2005 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2006). – Х.: Видавець СПД ФО Вапнярчук, 2006. – 664 с. 8. Побегайло Э. Ф., Ревин В. П. Уголовно-правовые средства предупреждения тяжких преступлений против личности. – М.: Академия МВД СССР, 1989. – 79с. 9. Петин И. А. Механизм преступного насилия. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 343 с. 10. Шарапов Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 298 с. 11. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень затверджені Наказом МОЗ від 17 січня 1995р. № 6. – Юридичний вісник України. – 1995. – №18. – С.5–9.

Надійшла до редакції 26.05.08

О. В. Беклеміщев

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОНЯТТЯ ОБМЕЖЕНОЇ ОСУДНОСТІ У НОВІТНЬОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У вітчизняному кримінальному праві досить довгий час була відсутня норма, що містила б у собі поняття та критерії обмеженої осудності. У чинному законодавстві норма, яка містить у собі положення про обмежену осудність, закріплена у ч. 1 ст. 20 КК України: «Підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними». Хоч у законодавчому визначенні не вказується, що під обмеженою осудністю розуміється певний психічний стан особи, узагальнення існуючих визначень цього поняття дає підстави робити висновок, що її розуміють як такий психічний стан особи, при якому здатність останньої усвідомлювати свої дії або керувати ними під час вчинення злочину була обмежена (знижена, послаблена) внаслідок наявності у особи психічного розладу (психічної аномалії).

Проблема обмеженої осудності (і кримінальної відповідальності осіб з психічними розладами, що не виключають осудності) цікавила юристів і психіатрів майже два століття. У більшості випадків у юридичній літературі стосовно питання про обмежену осудність мова йшла в основному про те, чи потрібен такий інститут у кримінальному праві. Тому практично усіх науковців можна умовно поділити на два табори: ті, хто виступає «за» обмежену осудність, та на тих, хто виступає «проти» неї, вказуючи, що наявність у особи психічних розладів не утворює окремого виду осудності, а охоплюються її загальним поняттям.

Останнім часом прихильників теорії «обмеженої осудності» стає дедалі більше. Хоча полеміка щодо питання про обмежену осудність продовжує тривати, як вказує Д. Бараненко, вона вже перейшла на якісно інший етап – тлумачення та вивчення законодавчої норми, аналізу практики її застосування [1, с. 43–49].